

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Παιδαγωγικό Τμήμα
Προσχολικής Εκπαίδευσης

Μάθημα: *Σπουδές φύλου και λογοτεχνία*

**Το δεύτερο «ρεύμα» ή «κύμα» του
φεμινισμού και η μελέτη της λογοτεχνίας.
1960-198...**

Διδάσκουσα: Ευγενία Σηφάκη

Βιβλιογραφικές αναφορές και πηγές

- 1) Knellwolf, Crista, «Η ιστορία των φεμινιστικών γραμματολογικών σπουδών», στο *Ιστορία της Θεωρίας της Λογοτεχνίας /9*, Επιμ. C. Knellwolf & C. Norris, σελ. 279-297
- 2) Bryson, Valerie, *Φεμινιστική πολιτική θεωρία*, Μεταίχμιο 2004
- 3) Evans, Mary, *Φύλο και κοινωνική θεωρία*, Μεταίχμιο 2004.
- 4) Κανατσούλη, Μένη, *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα*, εκδόσεις Γκούτεμπεργκ, Αθήνα 2005: οι διαφάνειες 21-35 που αφορούν την παιδική λογοτεχνία αναπαράγουν υλικό από το δεύτερο και πέμπτο κεφάλαιο του βιβλίου της Κανατσούλη.

- 5) Πολίτη, Τζίνα, «Οι γυναίκες της εργατικής τάξης στα χρόνια της Βιομηχανικής Επανάστασης στην Αγγλία: Πραγματικότητα και Μύθος», στο Β. Δενδρινού (επιμ.), *Φεμινιστικές παρεμβάσεις στι σύγχρονες επιστήμες*, Εκδόσεις Ε.Κ.Π.Α. 2008.
- 6) Αλτουσέρ, Λουί, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους». *Θέσεις*, Αθήνα 1990.
- 7) Σηφάκη, Ευγενία, «Φύλο και ιδεολογία» (www.fylopedia.uoa.gr).
- 8) Hall, D. E. *Subjectivity*, Routledge: Λονδίνο & Ν. Υόρκη, 2004

Ανακεφαλαίωση: Ο φεμινισμός μέχρι το 1960

- Όπως έχουμε δει, οι φεμινιστικές πρακτικές δεν έχουν αρχή, υπάρχουν πάντα στην ιστορία. Η λέξη «φεμινισμός», εμφανίστηκε για πρώτη φορά στα τέλη του 19ου αιώνα. Το φεμινιστικό κίνημα του 19ου αιώνα, που συνηθίζουμε να αποκαλούμε το «πρώτο» φεμινιστικό «κύμα» ήταν ιδιαίτερα δραστήριο και κατάφερε να συσπειρώσει γυναίκες διαφορετικών κοινωνικών τάξεων.
- Σήμερα κυριαρχεί η αντίληψη ότι δεν υφίσταται μία ενιαία κατηγορία «γυναίκες», καθώς οι γυναίκες έχουν πολλές διαφορές μεταξύ τους και είναι λάθος να εξαλείφονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επιμέρους ομάδων. Αλλά στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου ο κοινός παράγων «γυναίκα» υποσκέλιζε τις διαφορές.

- Ο φεμινισμός του «πρώτου κύματος» επικεντρώνεται στην εκστρατεία υπέρ του δικαιώματος της ψήφου, της προσωπικής ιδιοκτησίας, της δικαιότερης νομοθεσίας περί διαζυγίου, της ίσης πρόσβασης στην εκπαίδευση, τον πολιτισμό, τις τέχνες, τις επιστήμες και το επάγγελμα.
- Ενώ μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο πολλές φεμινίστριες επικαλούνται τη **διαφορά** ως βάση για τη διαμόρφωση πολιτικών αιτημάτων (π.χ. άδειες κυήσεως, παιδικούς σταθμούς, κλπ.), οι ακτιβίστριες των αρχών του 20^{ου} έδωσαν έμφαση στην ομοιότητα με τους άνδρες:
- Επεδίωξαν πολιτικές ισότητας για να διασφαλιστεί η επιτυχία των αιτημάτων ως προς την εξομοίωση της νομικής και πολιτικής τους θέσης.

- Βεβαίως ο φεμινισμός των αρχών του 20^{ου} αιώνα, έχει σαφώς αστικό και λευκό χαρακτήρα.
- Το πιο σημαντικό του αίτημα είναι η πρόσβαση σε επαγγέλματα με πολιτισμικό κύρος και στην αντίστοιχη εκπαίδευση.
- Οι γυναίκες της μεσαίας τάξης αγωνίζονται να εισχωρήσουν στον κόσμο των κοινωνικά ισότιμών τους ανδρών.
- Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να εντάξουμε και το έργο της Βιρτζίνια Γουλφ. Η Γουλφ επιμένει ότι η εμπειρία του αποκλεισμού από τα ακαδημαϊκά και εκπαιδευτικά ιδρύματα, αφενός, και η οικονομική εξάρτηση, αφετέρου, καταβάλλουν συστηματικά το ηθικό των γυναικών.

Το δεύτερο «κύμα» ή ρεύμα του φεμινισμού και η κυριαρχία του ακαδημαϊκού φεμινισμού μετά το 1960

- Στο μέτωπο της πολιτικής, η δεκαετία του 1960 υπήρξε γενικά ριζοσπαστική περίοδος.
- Πολλές γυναίκες στις δυτικές χώρες (και στην Ελλάδα) ανέπτυξαν δράση σε σοσιαλιστικά κινήματα, όμως ανακάλυψαν ότι και μέσα στο πλαίσιο αριστερών οργανώσεων και κομμάτων οι ανισότητες των δύο φύλων διαιωνίζονταν (οι συνάδελφοί τους άντρες συζητούσαν για πολιτική ενώ αυτές έπλεναν τα πιάτα ...). Ως αντίδραση δημιουργήθηκαν αμιγώς γυναικείες οργανώσεις.

- Γυναικείες ομάδες άρχισαν να εμφανίζονται κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 στις ΗΠΑ και την Ευρώπη με στόχο την κατανόηση και την προβολή των γυναικείων προβλημάτων, όπως και την διεκδίκηση των δικαιωμάτων των γυναικών.
- Συγχρόνως άρχισαν να οργανώνονται ομοφυλοφυλικά κινήματα ΛΟΑΤ (LGBT).

- Αξίζει να αναφέρουμε την ιστορική εξέγερση στο γκέι μπαρ Stonewall Inn στο Μανχάταν της Νέας Υόρκης.
- Μετά από επιδρομή της αστυνομίας τον Ιούλιο του 1969 άρχισε μία σειρά από βίαιες συγκρούσεις της ΛΟΑΤ κοινότητας με την αστυνομία που οδήγησε στην οργάνωση του κινήματος για την απελευθέρωση των ομοφυλόφιλων.

- Κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 οι γυναικείες σπουδές και η φεμινιστική κριτική καθιερώθηκαν ως ακαδημαϊκοί κλάδοι στα πανεπιστήμια της δύσης. Οι φεμινίστριες «εισέβαλαν» στα πανεπιστήμια.
- Έτσι το δεύτερο κύμα συχνά ονομάζεται και «ακαδημαϊκός φεμινισμός».
- Υπάρχουν διαφορετικές φεμινιστικές προσεγγίσεις μέσα στο δεύτερο κύμα, όπως ο «ριζοσπαστικός φεμινισμός» και ο «σοσιαλιστικός/μαρξιστικός φεμινισμός».

- Στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, και ως αποτέλεσμα των φεμινιστικών κινημάτων, έγιναν μεγάλες αλλαγές στις κρατικές νομοθεσίες, αναφορικά με θέματα όπως η βία και η κακοποίηση των γυναικών μέσα και έξω από την οικογένεια, ο βιασμός, το διαζύγιο, οι μισθοί και οι αμοιβές της γυναικείας εργασίας, η σεξουαλική παρενόχληση, κ.ά.
- Πλέον, και χάρη σε αυτές τις φεμινίστριες του δεύτερου κύματος, οι φεμινιστικές πολιτικές έχουν ενταχθεί στο κυβερνητικό επίπεδο, τόσο στο πλαίσιο των εθνικών κρατών της Δύσης όσο και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στην Ελλάδα, την ανάπτυξη πολιτικών για την ισότητα των δύο φύλων έχει αναλάβει η Γενική Γραμματεία Ισότητας στο Υπουργείο Εσωτερικών (www.isotita.gr).
- Κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, με χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, λειτούργησαν προγράμματα σπουδών φύλου σε πολλά πανεπιστήμια της Ελλάδας.
- Έχει πλέον θεσπιστεί υποχρεωτικό πρόγραμμα στα ελληνικά σχολεία με τίτλο «Τα φύλα στη λογοτεχνία».

- Ενώ κατά το πρώτο κύμα του φεμινισμού λέξη κλειδί ήταν η «ισότητα» γυναικών και ανδρών, κατά το δεύτερο κύμα λέξη κλειδί έγινε η **«διαφορά»**.
- Οι φεμινίστριες εξετάζουν και δείχνουν τους τρόπους με τους οποίους
- **οι έμφυλες ταυτότητες και οι διαφορές διαπλάθονται και προσδιορίζονται κοινωνικά και πολιτισμικά και όχι βιολογικά,**
- **και ότι είναι δυνατό και επιθυμητό να αλλάξουν.**
- Πάντα παραπέμπουν στο «καταστατικό» έργο της Σιμόν ντε Μπωβουάρ, *Το Δεύτερο Φύλο*, όπου, όπως έχουμε δει, υποστηρίζεται ότι «η γυναίκα δε γεννιέται αλλά γίνεται».

- Ενώ το φεμινιστικό κίνημα ξεκίνησε ως κίνημα λευκών προνομιούχων γυναικών των δυτικών χωρών, σταδιακά διευρύνθηκε μέσα από τις παρεμβάσεις και τη συμμετοχή γυναικών που ζουν σε άλλες κοινωνικές συνθήκες.
- Με την πάροδο του χρόνου αναπτύχθηκε η συνείδηση ότι οι έμφυλες ταυτότητες και διαφορές διαπλάθονται σε συνάρτηση με διάφορους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, όπως είναι η κοινωνική τάξη, η φυλετική, εθνική και εθνοτική καταγωγή, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η θρησκεία, και άλλοι.
- Αντίστοιχα και η φεμινιστική θεωρία δεν είναι μία αλλά πολλές: ο χώρος της θεωρίας είναι πεδίο διαρκούς συζήτησης και διαμάχης.

Ο «ριζοσπαστικός φεμινισμός» αναδεικνύεται από το Γυναικείο Απελευθερωτικό Κίνημα στις Η.Π.Α (εμφανίζεται το 1960, κυριαρχεί στη δεκαετία του 1970 και υπάρχει ακόμα.)

- Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός πρεσβεύει ότι η καταπίεση των γυναικών είναι η πιο θεμελιώδης και καθολική μορφή κυριαρχίας σε όλο τον κόσμο.
- **Η έννοια της «πατριαρχίας»** είναι κεντρική στον ριζοσπαστικό φεμινισμό και σημαίνει τόσο την ανδρική εξουσία και κυριαρχία μέσα στην οικογένεια όσο και την ανδρική εξουσία μέσα στην κοινωνία γενικά και την αντίστοιχη υποταγή των γυναικών.
- **«Το προσωπικό είναι πολιτικό».** Καθώς στην πατριαρχική κοινωνία οι διαφορετικές δομές συνδέονται (π.χ. η δομή της οικογένειας με τη δομή της δημόσιας διοίκησης, της εκπαίδευσης, της εκκλησίας, κ.λ.π.) κάθε πράξη στην ιδιωτική ζωή και σφαίρα, στις προσωπικές, σεξουαλικές και οικογενειακές σχέσεις, έχει πολιτική διάσταση.
- *Άσκηση ανάγνωσης:* Διαβάστε το πρώτο ελληνικό φεμινιστικό ποίημα, το «Η άνθρωπος» της Ζωής Καρέλλη.

- Η γυναικεία «αδελφосύνη» είναι εφικτή ;

Πατριαρχική κοινωνία και πυρηνική οικογένεια

- Η κεντρική για τον πολιτισμό μας έννοια της πυρηνικής «οικογένειας» έγινε στόχος του φεμινιστικού κινήματος ως **ένα από τα εμπόδια στις προσπάθειες να εννοιοποιηθούν εκ νέου οι ταυτότητες των φύλων.**
- Η πατριαρχική οικογενειακή δομή, «χτίζει» και ολόκληρη την πατριαρχική κοινωνία. Αν η γυναικεία ταυτότητα ορίζεται από τις καθημερινές πρακτικές της καλής συζύγου, νοικοκυράς και μητέρας, απαραίτητη προϋπόθεση για να αλλάξει είναι η αλλαγή και ανα-δόμηση των ενδο-οικογενειακών σχέσεων.
- **«Καλή σύζυγος»** είναι η γυναίκα της οποίας η ζωή καθορίζεται και περιορίζεται στα εξής δύο καθήκοντα: τη στήριξη και υποστήριξη του συζύγου και της καριέρας του και τη διαθεσιμότητά της ως σεξουαλικού αντικειμένου για τον σύζυγο, ανεξάρτητα από τις επιθυμίες της ίδιας.

- Στην προσπάθειά τους όμως να λειτουργήσουν ηγεμονικά, οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες, που ήταν κατά κανόνα λευκές και αστές αμερικανίδες, κατηγορήθηκαν ότι «καπέλωσαν» ή και ότι καταπίεσαν γυναίκες μειονοτικών ομάδων (Αφροαμερικανίδες ή λεσβίες) αλλά και τις «γυναίκες του τρίτου κόσμου».

Φεμινισμός και λογοτεχνία

- Κατά την δεκαετία του 1960 άρχισαν να εμφανίζονται στα πανεπιστήμια τα πρώτα προγράμματα «γυναικείων σπουδών».
- Το φεμινιστικό κίνημα, από το 1960 ακόμα (αλλά και παλαιότερα), συνειδητοποίησε τη σημασία που έχει η «εικόνα» της γυναίκας την οποία κατασκευάζει και προωθεί η λογοτεχνία και έθεσε ως στόχο να την πολεμήσει. Έτσι συσχετίζει τον φεμινισμό με τη λογοτεχνία από την αρχή: το φεμινιστικό κίνημα είναι από αυτή την άποψη λογοτεχνικό.
- Η αναπαράσταση των φύλων στη λογοτεχνία θεωρήθηκε από τους πιο καθοριστικούς τρόπους κοινωνικοποίησης, καθώς προσφέρει τα μοντέλα για τους διάφορους ρόλους που θα πρέπει να υιοθετήσουν τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες αναγνώστες. Διαβάζοντας (ή παρακολουθώντας τηλεόραση, ή πηγαίνοντας στον κινηματογράφο) γοητευόμαστε και κατά συνέπεια «μαθαίνουμε» ποιες συμπεριφορές είναι σωστές και αποδεκτές για μας.

1970-1980: «Γυναικείες σπουδές» και «Φεμινιστική κριτική»

- Τα πρώτα προγράμματα γυναικείων σπουδών στη λογοτεχνία και στις άλλες τέχνες επικεντρώθηκαν σε μία προσπάθεια εντοπισμού, ανακάλυψης, μελέτης και προβολής γυναικείων κειμένων και άλλων εκφάνσεων της γυναικείας εμπειρίας, που η παραδοσιακή, ανδροκεντρική ιστορία και ιστορία της λογοτεχνίας και της τέχνης είχε παραγκωνίσει και αποσιωπήσει. Έγινε έρευνα σε αρχεία, επανανεκδόθηκαν κείμενα περασμένων αιώνων που είχαν ξεχαστεί, δημοσιεύτηκαν ανθολογίες γυναικών λογοτεχνών, γράφτηκαν βιογραφίες.
- Οι γυναικείες σπουδές αμφισβήτησαν τον «δυτικό λογοτεχνικό κανόνα» και άλλαξαν την εικόνα της ιστορίας της δυτικής λογοτεχνίας. Έφεραν στο φως έναν αναπάντεχα μεγάλο αριθμό ονομάτων γυναικών συγγραφέων.

- Κατά τη δεκαετία του 1970 έγινε συστηματική προσπάθεια να διαμορφωθεί μία «γυναικεία παράδοση» στη λογοτεχνική γραφή, ακολουθώντας έτσι την ιδέα που είχε διατυπώσει η Βιρτζίνια Γουλφ πολύ παλιότερα.
- Ωστόσο, κατά τη δεκαετίες του 1970 και 1980, οι λεσβίες, λευκές και Μαύρες, αλλά και οι ετεροφυλόφιλες «έγχρωμες» γυναίκες και γυναίκες που ανήκους σε διάφορες μειονότητες, ασκούν έντονη κριτική στις λευκές ετεροφυλόφιλες φεμινίστριες, ότι δημιούργησαν μία «γυναικεία παράδοση» στη λογοτεχνία η οποία δεν αναγνωρίζει τις διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες και επιδεικνύει συμπτώματα ρατσισμού και ομοφοβίας, όπως ακριβώς και ο παραδοσιακός ανδρικός λογοτεχνικός κανόνας.

- Η ποιήτρια και ακτιβίστρια Έντριαν Ριτς (Adrienne Rich), για παράδειγμα, στο περίφημο δοκίμιό της *Υποχρεωτική ετεροφυλοφιλία και λεσβιακή ύπαρξη (Compulsory Heterosexuality and Lesbian existence)* υποστηρίζει ότι έχει υπάρξει μια συστηματική καταστροφή αρχείων και ντοκουμέντων, αναμνηστικών κειμένων και αντικειμένων, έτσι ώστε να παρεμποδιστεί η δημιουργία μιας λεσβιακής ιστορίας και πολιτισμικής παράδοσης προς χάρην μιας κοινωνίας βασισμένης στις υποχρεωτικές, αναγκαστικές ετεροφυλοφυλικές σχέσεις.
- Σε αυτό το πλαίσιο μπορούμε να ερμηνεύσουμε και την ιστορία του ελληνικού πρωτοποριακού μυθιστορήματος του μεσοπολέμου, *Η ερωμένη της*, την νεαρή συγγραφέως που το έγραψε με το ψευδώνυμο Ντόρα Ρωζέττη.

- Η νεαρή Ντόρα είχε δώσει το κείμενό της στον φωτισμένο άνθρωπο των γραμμάτων της εποχής, τον Γρηγόριο Ξενόπουλο, ο οποίος όταν διαπίστωσε το λεσβιακό του περιεχόμενο, αρχικά το παραμέρισε. Αργότερα όμως αποφάσισε να το διαβάσει και τότε διαπίστωσε ότι το κείμενο διέθετε αξιοσημείωτα λογοτεχνικά χαρίσματα και έγραψε μία θετική βιβλιοκρισία. Ήταν όμως πολύ αργά. Η Ντόρα, απογοητευμένη, δεν ξαναέγραψε τίποτα και μάλλον έτσι χάθηκε ένα ταλέντο της ελληνικής λογοτεχνικής σκηνής.
- Αυτό το μυθιστόρημα «φάντασμα» αναλύφθηκε εκ νέου και δημοσιεύτηκε πρόσφατα σε επιμέλεια της φιλόλογου Χριστίνας Ντουινιά. Δείτε τις βιβλιοπαρουσιάσεις στον ισότοπο με gay βιβλιογραφία στα ελληνικά,
<http://umhomemgrego.blogspot.gr/2006/01/no-252.html>

Η περίπτωση της εμβληματικής αφροαμερικανίδας συγγραφέως Άλις Γουώκερ (Alice Walker, 1944-)

- Η πολυβραβευμένη Άλις Γουώκερ έγραψε ποιήματα και μυθιστορήματα αλλά και κριτικά δοκίμια.
- Το μυθιστόρημά της *Το πορφυρό χρώμα* έγινε κινηματογραφικό έργο σε σκηνοθεσία του Στ. Σπήλμπεργκ. (<https://www.youtube.com/watch?v=HzGrDgu08r8>)
- Στο *Αναζητώντας τους κήπους των μανάδων μας*, (*In Search of Our Mothers' Gardens*) αναφέρεται, ακριβώς, στη δυσκολία που αντιμετωπίζει μία νέα συγγραφέας όταν δεν νιώθει ότι μπορεί να ενταχθεί αποτελεσματικά σε μία λογοτεχνική παράδοση: κανείς δεν γράφει εκ του μηδενός, όλοι και όλες μαθητεύουν διαβάζοντας τους συγγραφείς που προηγήθηκαν, τους λογοτεχνικούς και πολιτισμικούς «προγόνους». Τί γίνεται, λοιπόν, όταν μία συγγραφέας θεωρεί ότι δεν έχει λογοτεχνικούς «προγόνους»;

- Απόσπασμα από το *In Search of Our Mothers' Gardens* υπάρχει στην Ανθολογία της Mary Eagleton, *Feminist Literary Theory* (βλ. Πηγές στη βιβλιοθήκη του Π.Θ.)
- Το πρόβλημα της έλλειψης μιας «γυναικείας παράδοσης» στη λογοτεχνία, ή το πρόβλημα της κυριαρχίας ενός λογοτεχνικού κανόνα που ανδροκρατείται και αποκλείει σε μεγάλο βαθμό τις γυναίκες, το είχε αντιμετωπίσει πρώτη η Βιρτζίνια Γουλφ στο *Ένα δικό σου δωμάτιο*.
- (Δείτε την 3^η ενότητα του μαθήματος)

- Η Γουλφ ενέπνευσε τις φεμινίστριες του δεύτερου κύματος να συγκροτήσουν έναν εναλλακτικό «κανόνα» γυναικείας λογοτεχνίας.
- Ωστόσο, η Γουώκερ τονίζει ότι ο κανόνας των λευκών γυναικών της Δύσης δεν επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες των Μαύρων γυναικών. Οι Μαύρες γυναίκες συγγραφείς πρέπει να βρουν τις δικές τους «μητέρες», να συγκροτήσουν τη δική τους παράδοση.
- Μάλιστα κατά τις δεκαετίες του δεύτερου κύματος υπήρξε μία τάση «επιστροφής στις ρίζες» του αφρικανικού πολιτισμού.
- Η Γουώκερ αφιέρωσε μεγάλο μέρος της ερευνητικής της δραστηριότητας στην ανακάλυψη παραγκωνισμένων και αποσιωπημένων γυναικείων «φωνών» της Μαύρης Αμερικής και η μεγάλη της ανακάλυψη, η Zora Neale Hurston, θεωρείται πλέον σημαντική παρουσία στην ιστορία της Αμερικάνικης λογοτεχνίας και διανόησης.

- Η Γουώκερ σχολιάζει την πραγματική ιστορία της πρώτης Αφροαμερικανίδας «ποιήτριας» της νεαρής σκλάβας Φύλις Γουίτλι (Phyllis Wheatley).
- Αξίζει εδώ να εξετάσουμε ένα ποίημα της Γουίτλι για την ελευθερία, καθώς οι αντιφάσεις που το χαρακτηρίζουν φανερώνουν, ακριβώς, το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι κυριαρχούμενοι (μειονότητες, γυναίκες, αποικειοκρατούμενοι λαοί, κλπ.) που επιχειρούν να γράψουν στη γλώσσα των κυρίαρχων:
- Στο ποίημα αυτό η Φύλις (σκλάβα η ίδια κατά το μεγαλύτερο μέρος της ζωής της) επιχειρεί έναν ύμνο στην ελευθερία:

*«Η Θεά [Ελευθερία] έρχεται, κινείται με θεία χάρη,
Στεφάνια από ελιά και δάφνη στολίζουν τα χρυσαφιά μαλλιά
της.
Όποτε λάμπει αυτή στα ουράνια όπου ανήκει
Αμέτρητες ομορφιές και αρετές αναδύονται.»*

Προσέξτε τον λόγο, τη μεταφορική γλώσσα και τις εικόνες που χρησιμοποιεί η Φύλις για να αναπαραστήσει την ιδέα της ελευθερίας: θεωρείτε ότι είναι κατάλληλα για μία μαύρη σκλάβια τον 18^ο αιώνα ή όχι και γιατί; Είναι φανερό ότι το γράψιμο της Φύλις επιχειρεί ή δεν μπορεί παρά να ενταχθεί στη δυτική, λευκή παράδοση. Μήπως όμως αυτό δημιουργεί ένα αλλόκοτο αποτέλεσμα;

Η φεμινιστική προσέγγιση των παραμυθιών (Από το βιβλίο *Ο ήρωας και η ηρώίδα με τα χίλια Πρόσωπα*, της Μένης Κανατσούλη, 2005)

- Αντίστοιχα και στον χώρο της παιδικής λογοτεχνίας, αμφισβητήθηκε ο «κανόνας» της παιδικής λογοτεχνίας, και ειδικά τα κλασικά παραμύθια των αδελφών Γκριμ, στα οποία κυριαρχούν εικόνες παθητικών γυναικών «προορισμένων» για τον παραδοσιακό ρόλο της συζύγου. Αρχικά η φεμινιστική προσέγγιση της παιδικής λογοτεχνίας επικεντρώνεται και αυτή στην ανάγκη αρχειακής έρευνας ώστε να ανακαλυφθεί και να αποκατασταθεί το έργο ξεχασμένων γυναικών συγγραφέων.
- Οι μελετήτριες παραμυθιών έψαξαν για μη σεξιστικά παραμύθια και τα βρήκαν. Φαίνεται ότι οι αδελφοί Γκριμ και οι άλλοι συλλέκτες παραμυθιών κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνα επέλεξαν να ανθολογήσουν τα πιο «κατάλληλα» για την εποχή τους παραμύθια, και μάλιστα τα διασκεύασαν ώστε να γίνουν ακόμα περισσότερο ηθικοπλαστικά.
- Η αγγλίδα συγγραφέας Άλισον Λούρι (Alison Lurie), για παράδειγμα, συγκέντρωσε ιστορίες με έξυπνες και δυναμικές γυναίκες. Θεωρεί ότι τα παραμύθια ήταν χώρος γυναικείας ελευθερίας. (Κανατσούλη, σ.31).

- Σύμφωνα και με τον Τζακ Ζάιπς (Jack Zipes), η θέση των παραμυθιακών ηρωίδων βρίσκεται στο σπίτι, όπου και επωμίζονται το ρόλο της υπάκουης και πρόθυμης για αυτοθυσία συζύγου. Ο άντρας είναι η ανταμοιβή τους και, ακόμη κι αν ο ρόλος του στην πλοκή της ιστορίας είναι ελάχιστος, όταν εμφανιστεί στο προσκήνιο, θα πάρει στα χέρια του το μέλλον της ηρωίδας. Πιστεύει ότι δεν πρέπει να αγνοούμε τις κοινωνικές σχέσεις και αξίες των παραμυθιών που συνδέονται με την πνευματική ζωή και κουλτούρα άλλων εποχών.

Στην κλασική εικόνα του Alexander Zick (19^{ος} αιώνας) η Χιονάτη κοιμάται μέσα στο γυάλινο φέρετρο. Πρόκειται για μία εμβληματική εικόνα γυναικείας παθητικότητας που περιμένει από τον άνδρα, το πρίγκηπα, να της δώσει ζωή.

- Σύμφωνα με τη Μαρία Τατάρ (Maria Tatar), και σωστά, η φεμινιστική προσέγγιση θα πρέπει να συμβαδίζει με τη φιλολογική: Τα λαϊκά παραμύθια προέρχονται από τον Μεσαίωνα, μια εποχή που οι άνθρωποι πίστευαν ακόμα σε απόλυτες, άχρονες αλήθειες. Όχι μόνο τα παραμύθια, όλη η μεσαιωνική λογοτεχνία είναι άχρονη και χρησιμοποιεί αόριστο χρόνο. Έτσι οι ήρωες της μεσαιωνικής λογοτεχνίας πάντα εκπροσωπούν ή συμβολίζουν αιώνιες αξίες, όπως αγάπη, καλοσύνη, ανδρεία, κλπ.
- Ας σημειώσουμε, ωστόσο, ότι η ομορφιά συμβαδίζει με την καλοσύνη.

- Αλλά το πρόβλημα με την κατασκευή έμφυλων στερεοτύπων δεν περιορίζεται στα λαϊκά παραμύθια. Όπως γράφει η Κανατσούλη, μέχρι το 1960, ακόμη και στις Η.Π.Α., τα παιδικά βιβλία διαχωρίζονταν σε βιβλία για αγόρια και βιβλία για κορίτσια:
- Ο κάθετος αυτός διαχωρισμός επιβλήθηκε ολοένα και περισσότερο στην παιδική λογοτεχνία με την πρόοδο της εκβιομηχάνισης και της αποικιοκρατίας: τα καθήκοντα των ανδρών στον απαιτητικό κόσμο των βιομηχανιών και του εμπορίου τους καλούν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα και, κατά συνέπεια, είναι οι γυναίκες αυτές που παραμένουν στον οίκο και κρατούν εκεί τα ηνία.
- Αυτή η πραγματικότητα έχει αναμφισβήτητα την απήχησή της στον κόσμο των παιδικών βιβλίων. Μόνο που το αποτέλεσμα είναι ο οικιακός εγκλεισμός και η υπακοή για το κορίτσι να βρίσκεται σε μεγάλη αντίθεση με την αυτονομία και ανεξαρτησία του αγοριού πρωταγωνιστή των λογοτεχνικών ιστοριών.

- Οι φεμινίστριες απασχολούνται ιδιαίτερα με το θέμα της λογοτεχνίας ως μορφής διαπαιδαγώγησης και κοινωνικοποίησης των δύο φύλων. Η περίφημη ριζοσπάστρια φεμινίστρια, Άντρεια Ντουόρκιν γράφει:
- «Το θέμα είναι ότι δεν είμαστε εμείς που διαμορφώσαμε αυτόν τον αρχαίο κόσμο, αλλά ότι αυτός διαμόρφωσε εμάς. Τον ενστερνιστήκαμε εξ ολοκλήρου, όταν ήμασταν παιδιά, αποτυπώσαμε τις αξίες του ως απόλυτες αλήθειες, πολύ πριν γίνουμε άντρες και γυναίκες. Μεταφέραμε μαζί μας στην ωριμότητά μας τα παραμύθια των παιδικών μας χρόνων. Πάντα υπάρχουν μέσα μας και μας ορίζουν. Στη Χιονάτη και στον ηρωικό της πρίγκηπα δεν κάναμε ποτέ μεγάλες αλλαγές... Κόντρα στον εαυτό μας, κάποτε εν γνώσει μας, κάποτε αθέλητα, ανίκανες να δράσουμε διαφορετικά, εκτελούμε τους ρόλους που μας έμαθαν.»

- Το πιο ενδιαφέρον σημείο του επιχειρήματος της Ντουόρκιν είναι ότι το περιεχόμενό των παραμυθιών με μια έννοια, επιβιώνει και σε σύγχρονες μυθοπλασίες της μαζικής κουλτούρας, όπως ρομάντζα και Άρλεκιν, δηλαδή και σε λογοτεχνία ενηλίκων.
- Τα κλασικά παραμύθια δεν είναι μόνο διασκεδαστικές ιστορίες, αλλά είναι ισχυροί αναμεταδότες των ρομαντικών μύθων που ενθαρρύνουν τις γυναίκες να υιοθετούν ως την πραγματική τους σεξουαλική και ερωτική λειτουργία αυτή που ορίζεται στο πλαίσιο της πατριαρχικής ιδεολογίας.
- **Προσέξτε όμως:** Πώς ορίζεται η έννοια της «ιδεολογίας» στο παραπάνω σχόλιο της Ντουόρκιν; Ως κάτι άλλο και διαφορετικό από την πραγματικότητα. Αυτή τη διάσταση ανάμεσα στην ιδεολογία και την πραγματικότητα θα την αμφισβητήσουν οι μεταδομιστές θεωρητικοί των Σπουδών Φύλου μετά τη δεκαετία του 1980.

Οι παραμυθοκόρες

- Η Άννα Αγγελοπούλου, επίσης, διερευνώντας αρχεία και παλαιές ελληνικές συλλογές, έφερε στο φως λιγότερο γνωστά ή καθόλου γνωστά παραμύθια στα οποία όχι μόνον οι γυναίκες είναι οι πρωταγωνίστριες, αλλά επιπλέον υιοθετούν ρόλους πολυποίκιλους: γυναίκες δυναμικές, με πρωτοβουλία, ευφυείς και εφευρετικές.

Η φεμινιστική κριτική κατά τη δεκαετία του 1980

- Η φεμινιστική κριτική αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μέσα στα πλαίσια της θεωρίας της λογοτεχνίας κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980. Είναι η εποχή που η παραδοσιακή φιλολογική προσέγγιση αμφισβητείται από θεωρητικές προσεγγίσεις όπως ο δομισμός και η αφηγηματολογία, οι θεωρίες πρόσληψης του λογοτεχνικού κειμένου, ψυχαναλυτικές και μαρξιστικές προσεγγίσεις.

- Η φεμινιστική κριτική συνομιλεί με τις άλλες θεωρίες λογοτεχνίας, τις οποίες οικειοποιείται αλλά και συνδυάζει. Στις λογοτεχνικές σπουδές έχουμε πλέον μαρξιστική ή/και υλιστική φεμινιστική προσέγγιση, ψυχαναλυτική, μεταδομιστική, συσχετισμό των σπουδών φύλου με τις σπουδές της φυλής, και τις μετα-αποικιοκρατικές σπουδές, ενώ περισσότερο πρόσφατα κυριαρχούν οι θεωρίες για το φύλο ως «επιτέλεση» και η θεωρία queer. Υπάρχουν και τάσεις όπως ο θρησκευτικός φεμινισμός και ο οικοφεμινισμός.
- *(Αναπτύσσεται ωστόσο μια ένταση ανάμεσα στον ακαδημαϊκό φεμινισμό και στον φεμινιστικό ακτιβισμό: οι ακτιβίστριες κατηγορούν τις φεμινίστριες κριτικούς για δυσνόητη θεωρητική γραφή και απομάκρυνση από τα «αληθινά» προβλήματα της κοινωνίας.)*

Γενικά: τί κάνουν οι φεμινίστριες κριτικοί

- Ο παρακάτω κατάλογος είναι του Π. Μπάρρυ, από το *Γνωριμία με τη Θεωρία*, μτφρ. Αναστασία Νάτσινα. Αθήνα: Βιβλιόραμα 2013.
- Οι φεμινίστριες κριτικοί:
 1. Αναθεωρούν τον λογοτεχνικό κανόνα, στοχεύοντας να ανακαλύψουν εκ νέου κείμενα γραμμένα από γυναίκες.
 2. Επαναξιολογούν την εμπειρία των γυναικών και τη σχέση που μπορεί να έχουν οι εμπειρίες μιας συγγραφέως με τη γραφή της.
 3. Εξετάζουν τις αναπαραστάσεις των γυναικών στην λογοτεχνία ανδρών και γυναικών.
 4. Αμφισβητούν αναπαραστάσεις της γυναίκας ως «Άλλου», ως «έλλειψης», ως μέρος της «φύσης».
 5. Εξετάζουν τις εξουσιαστικές σχέσεις που ισχύουν στα κείμενα και τη ζωή, με τον στόχο να τις καταρρίψουν, θεωρώντας τη μελέτη των κειμένων ως πολιτική πράξη, και δείχνοντας την έκταση που έχει λάβει η πατριαρχία.

6. Αναγνωρίζουν τον ρόλο της γλώσσας στο να κάνει αυτό που είναι κοινωνικό και κατασκευασμένο να μοιάζει διάφανο και «φυσικό».
7. Εγείρουν το ερώτημα του κατά πόσο άντρες και γυναίκες είναι «κατ' ουσία» διαφορετικοί εξαιτίας της βιολογίας ή είναι κοινωνικά κατασκευασμένοι ως διαφορετικοί.
8. Διερευνούν το ερώτημα του αν υπάρχει μια γυναικεία γλώσσα, μια γυναικεία γραφή, κι αν αυτή είναι επίσης διαθέσιμη και στους άντρες.
9. Ξανα-διαβάζουν την ψυχανάλυση, προκειμένου να διερευνήσουν περαιτέρω το ζήτημα της γυναικείας και της ανδρικής ταυτότητας.
10. Διασαφηνίζουν την ιδεολογική βάση των υποτιθέμενα «ουδέτερων» ή «κυρίαρχων» λογοτεχνικών ερμηνειών.

- Η σχέση Σπουδών Φύλου και ψυχανάλυσης θα μας απασχολήσει σε ειδική ενότητα. Εδώ θα επικεντρωθούμε στη σχέση του φεμινισμού με τον μαρξισμό.

Φεμινιστική κριτική, λογοτεχνία και μαρξισμός ή ο σεξισμός και η πατριαρχία ως (και) μορφές ιδεολογίας

- Η βασική θέση του μαρξισμού είναι ότι η λογοτεχνία, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μορφή της, επηρεάζεται από τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της παραγωγής της (αλλά και της κατανάλωσής της) που είναι ιστορικά προσδιορισμένες και άρα όχι αιώνιες και απόλυτες.
- Ο μαρξιστής κριτικός είναι εχθρός του φορμαλισμού και του αισθητισμού και προσπαθεί να εντοπίσει και να κατανοήσει τόσο τις συνθήκες παραγωγής όσο και της κατανάλωσης του λογοτεχνικού έργου, αλλά και την πολιτική που ασκεί το κάθε λογοτεχνικό έργο (θεωρεί ότι η λογοτεχνική γραφή και ανάγνωση είναι και πολιτικές πράξεις). Ερευνά, λοιπόν, το κατά πόσο ένα λογοτεχνικό κείμενο μας «μαθαίνει» να αποδεχόμαστε την καθιερωμένη κοινωνική διάρθρωση και ιεραρχία, κατά πόσον υποστηρίζει την κυρίαρχη ιδεολογία και την κυριαρχία της αστικής τάξης, του καπιταλισμού, κλπ., ή τα αμφισβητεί και τα υπονομεύει.

- Για τον μαρξισμό, η λογοτεχνία είναι μία μορφή ιδεολογίας, και ως τέτοια, σύμφωνα με τη θεωρία του δομιστή-μαρξιστή Λουί Αλτουσέρ, κοινωνικοποιεί τους/τις αναγνώστες/ριες μετατρέποντάς τους σε «υποκείμενα».
- Βέβαια η λογοτεχνία για τους αλτουσεριανούς δεν είναι απλώς ένα όργανο κοινωνικοποίησης και «υποκειμενοποίησης», αλλά έχει την ιδιαιτερότητα να ασκεί κριτική στην ιδεολογία την ίδια ώρα που την αναπαράγει.
- Η ιδεολογία για τον Αλτουσέρ έχει πρακτική υπόσταση, δεν είναι οι ιδέες μας αλλά κυρίως οι καθημερινές μας πρακτικές (συνήθειες και τελετουργικά). Δεν υπάρχει πρακτική χωρίς ιδεολογία, αλλά δεν είμαστε πάντα σε θέση να συνειδητοποιήσουμε και να θεματοποιήσουμε την ιδεολογία μας.

- Ειδικότερα οι συγγραφείς της λογοτεχνίας ως «δρώντα υποκείμενα» δεν είναι πάντα απόλυτα κυρίαρχοι της ιδεολογίας που περνάει μέσα στην γραφή τους. Όταν διαβάζουμε λογοτεχνία ψάχνουμε όχι μόνο για τη ρητή ιδεολογία του κειμένου αλλά και για την υφέρπουσα.
- Η ιδεολογία του κειμένου είναι η ιδεολογία της εποχής, της κοινωνικής τάξης του συγγραφέα, κλπ.
- Αλλά το ενδιαφέρον σημείο της αξιολογής, σύνθετης, λογοτεχνίας είναι ότι αποτελεί πεδίο διαμάχης ιδεών και νοημάτων και δεν περνάει μόνο μία μονοσήμαντη ιδεολογία.

- Το κάθε υποκείμενο παίρνει αποφάσεις, εκφράζεται και δρα με βάση την ιδεολογία του, πλην όμως την ιδεολογία του δεν την έχει αποκτήσει ελεύθερα και αυτόνομα. Η ιδεολογία έχει διαμορφώσει το υποκείμενο μέσα από τις κοινωνικές διαδικασίες κοινωνικοποίησής του στην οικογένεια, το σχολείο, την εκκλησία, κλπ. Η έννοια του υποκειμένου στον Αλτουσέρ ενέχει δηλαδή μία «απορία» ένα παράδοξο: **Η ιδεολογία μας διαπλάθει ή την διαπλάθουμε εμείς;**

Η έννοια της ιδεολογικής «έγκλησης» και οι χρήσεις της στην ανάγνωση του λογοτεχνικού κειμένου.

- Ο Αλτουσέρ έστρεψε τη συζήτηση για την υποκειμενικότητα στους θολούς ψυχικούς μηχανισμούς, (δηλαδή τις νοητικές αναπαραστάσεις και τον παιδικό ναρκισσισμό όπως τον επεξεργάστηκε ο γάλλος ψυχαναλυτής Ζακ Λακάν) μέσα από τους οποίους τα άτομα αποκτούν την αίσθηση της θέσης τους και του σκοπού τους μέσα στην κοινωνία και πρότεινε μία **ελκυστική αλλά αμφιλεγόμενη μεταφορά** για να δείξει πώς γίνεται αυτό: την ιδεολογική **έγκληση**.

- Σύμφωνα με τη θεωρία του, η ιδεολογία μας καλεί να «μπούμε στη θέση μας», μας «εγκαλεί», κάπως όπως ένας αστυνομικός που μας φωνάζει στο δρόμο.
- Αν ακούσουμε μια φωνή αστυνομικού, γυρίζουμε αυτόματα, υποθέτουμε ότι ο αστυνομικός απευθύνεται σε μας και νιώθουμε ενοχή ότι κάναμε κάτι στραβό. Σα να έχουμε κάνει κάτι κακό και το όργανο της τάξης να μας «βάζει στη θέση μας».

- Αν το λογοτεχνικό κείμενο είναι ιδεολογική δομή, μπορούμε να το κατανοήσουμε ως έναν μηχανισμό «έγκλησης», μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το κείμενο έχει τη δύναμη να «βάζει» τον αναγνώστη και την αναγνώστρια σε μία θέση-υποκειμένου, θέση ανδρικού ή γυναικείου υποκειμένου, κλπ.
- Σκεφτείτε, για παράδειγμα, τη δύναμη της «έγκλησης» (μία αποπλάνηση ίσως) των παραμυθιών και την επιτυχία τους στην αναπαραγωγή ιδεολογιών για το φύλο και τη σεξουαλικότητα.
- Πώς περνάνε τα μηνύματα για την επιθυμητή θηλυκότητα στα παραμύθια όπως η Σταχτοπούτα, η Ωραία Κοιμωμένη, ή η Χιονάτη, καθώς σε όλα αυτά η εικόνα της επιθυμητής γυναίκας συνυφαίνεται αποτελεσματικά με την παθητικότητα και την μετατροπή των ηρώιδων σε αισθητικά αντικείμενα.

- Βεβαίως και τα αγόρια «εγκαλούνται» από τέτοια κείμενα. Όλα αυτά τα παραμύθια και οι ταινίες του Ντίσνεϋ μεταφέρουν δυνατές πολιτισμικές προσδοκίες αναφορικά με τις σωστές ανδρικές στάσεις και συμπεριφορές.
- Ένα παράδειγμα: Στη ταινία του Ντίσνεϋ *Μπάμπι* (1942), ένα μικρό ελαφάκι ξεκινάει τη ζωή του με χαρακτηριστικά εξίσου αρσενικά και θηλυκά, είναι συναισθηματικό και ευσυγκίνητο και αναρωτιέται για το τί μπορεί να σημαίνει να είσαι αγόρι. Καταλήγει όμως σε μία αυστηρά οριοθετημένη ταυτότητα ως ενήλικας, ετεροφυλόφιλος, πατριάρχης, ο αρχηγός του δάσους.

- Καθώς βιώνει και ξεπερνάει το τραύμα του χαμού της μητέρας του και μαθαίνει να κατευθύνει την επιθυμία του προς την ανεύρεση της κατάλληλης συντρόφου (αφήνοντας πίσω τα φιλαράκια του της παιδικής του ηλικίας), διαπλάθεται κοινωνικά σαν αντίγραφο του πατέρα του, του παλιού αρχηγού του δάσους και καταλήγει να ενσαρκώνει όλα τα χαρακτηριστικά που θεωρούνταν επιθυμητά για έναν άντρα στην Αμερική μετά τον πόλεμο.
- (Πηγή της αλτουσεριανής ανάλυσης του *Μπάμπι*: D. E. Hall, *Subjectivity* Routledge: Λονδίνο & Ν. Υόρκη, 2004).

- Διαβάστε τα αποσπάσματα από το μυθιστόρημα του Ντίκενς *Δύσκολα Χρόνια* στο <http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/MetafrasmeniPezografia.htm> (ή και ολόκληρο το μυθιστόρημα) και μελετήστε περαιτέρω την εικόνα και τη λειτουργία των γυναικείων χαρακτήρων.
 - 1) Τί συμβολίζουν οι δύο γυναίκες; Ποια είναι η ιδεολογική τους λειτουργία; Προσέξτε ειδικότερα τη σχέση των δύο γυναικών με τον νόμο. Μας επηρεάζουν ως αναγνώστριες και αναγνώστες και με ποιον τρόπο;
 - 2) Συγκρίνετε την μαρξιστική ανάλυση των γυναικείων χαρακτήρων του Ντίκενς με τη θεωρία της Σιμόν ντε Μπωβουάρ για τους «Μύθους» των γυναικών που κυριαρχούν στον δυτικό πολιτισμό και τη λογοτεχνία.

Βλέπουμε στην εικόνα τον ήρωα του Ντίκενς Στήβεν με την αγαπημένη του Ραχήλ.

Εδώ ο Στήβεν με την
αλκοολική σύζυγο.

Σύνοψη της 4^{ης} ενότητας

- Στην ενότητα αυτή μελετήσαμε συνοπτικά την ιστορία του φεμινισμού και τη σχέση φεμινισμού και λογοτεχνίας κατά τις δεκαετίες 1960-1980.
- Πιο συγκεκριμένα, εξετάσαμε τα χαρακτηριστικά του ριζοσπαστικού φεμινισμού, την προσπάθειά του για δημιουργία «γυναικείας παράδοσης» στη λογοτεχνία και την κριτική που άσκησε στην παιδική λογοτεχνία.
- Επίσης ερευνήσαμε τις δυνατότητες που έδωσε η μαρξιστική θεωρία της ιδεολογίας στις φεμινίστριες του μαρξιστικού προσανατολισμού να κατανοήσουν περαιτέρω τον τρόπο με τον οποίο η λογοτεχνία ως ιδεολογική δομή αναπαράγει και διαιώνίζει την κυρίαρχη ιδεολογία για τα φύλα.